

DOROTA VÁRNAI

Ramy czasowe i główne tendencje w kształtowaniu się literatury renesansowej w Polsce i na Węgrzech

W końcu średniowiecza w Europie Zachodniej wykształciła się silna i bogata warstwa mieszczańska, której ograniczenia narzucane przez chrześcijański Kościół już nie wystarczały, i która stała się motorem zmian społeczno-kulturalnych. Ta dobrze prosperująca w owym czasie warstwa mieszczańska była inicjatorem nowej epoki – renesansu. W Polsce i podobnie na Węgrzech procesy społeczno-gospodarcze przebiegały w inny sposób. Tutaj miasta, a w związku z tym mieszczaństwo, nie osiągnęły wystarczającego stopnia rozwoju. W przeciwieństwie do krajów Europy Zachodniej, gdzie otworzyła się droga do kapitalizmu, w Europie Środkowo-Wschodniej utwierdził się system feudalny. W dodatku silna, centralna władza królewska coraz bardziej słabła, a popierająca króla drobna i średnia szlachta z czasem straciła na znaczeniu na rzecz oligarchii magnackiej, zdobywającej dla siebie coraz więcej przywilejów i mającej coraz większy udział w sprawowaniu faktycznej władzy.

W węgierskich miastach główną rolę odgrywali właściciele niemieckiego kapitału, w związku z czym na kształtującym się akurat rynku światowym Węgry spadły do drugorzędnej roli, co doprowadziło w rezultacie do zastoju gospodarczego miast węgierskich. W Polsce także nie było potężnego mieszczaństwa, a w dodatku od końca XV wieku sytuacja gospodarcza miast coraz bardziej się pogarszała. Na Zachodzie miasta rozkwitały, stopniowo uwłaszczano chłopów, podczas gdy na Wschodzie (także w Polsce i na Węgrzech) ustalił się feudalny system wielkich posiadłości ziemskich, a ciężary chłopstwa stawały się coraz cięższe.

W wyniku wspomnianych zjawisk społeczno-gospodarczych, które w znacznej mierze wpłynęły na ukształtowanie się bazy społecznej renesansu, na Węgrzech nowymi prądami zainteresowali się w pierwszym rzędzie przedstawiciele warstwy feudalnej – szlachty. W XVI wieku rola dworu królewskiego, jego mecenatu nie była w kraju naddunajskim nazbyt znacząca, dwór królewski oddziaływał jako siła nadająca ton przemianom kulturalnym właściwie jedynie w pierwszym okresie węgierskiego renesansu, za panowania Macieja Korwina. Mieszczaństwo natomiast odegrało rolę twórcy kultury w Siedmiogrodzie, który dysponował odmiennymi warunkami gospodarczymi, handlowymi i politycznymi, niż pozostałe obszary węgierskie, będące pod panowaniem tureckim oraz habsburskim.

Trzeba zaznaczyć, że w ciągu prawie dwóch wieków panowania renesansowej kultury na Węgrzech, do głosu dochodziły różne grupy tej feudalnej bazy węgierskiego odrodzenia. Mówiąc o nośnikach kultury można stwierdzić, iż kamieniem granicznym – w tym względzie – jest klęska pod Mohaczem w 1526 roku. Było to

zdarzenie, które zaważyło na dalszych losach Węgier zarówno pod względem kształtowania się dalszej historii kraju, jak i rozwoju kultury. W pierwszym okresie epoki, trwającym do klęski pod Mohaczem, warstwą chłonącą nowe idee, obok dworu królewskiego i niektórych innych dworów magnackich (jak na przykład dwór Jánosa Vitéza), była drobna i średnia szlachta, na której zresztą opierała się polityka królewska. Po Mohaczu, w okresie anarchii politycznej, w okresie upadku silnej władzy centralnej króla do znaczenia dochodzi nowa magnateria, która wykształciła się częściowo z „obrośniętej w piórka” w latach anarchii średniej szlachty. Ta właśnie nowa arystokracja, która co prawda odegrała negatywną rolę w życiu politycznym Węgier w drugiej połowie XV wieku, a także w okresie jagiellońskim, stała się warstwą kierującą dalszym rozwojem życia kulturalnego, dynamiczną siłą otwartą na nowe idee humanizmu, poszukującą nowoczesnych myśli, sposobów i możliwości utrzymania swojej przodującej roli w państwie. Ci magnaci, by wzbogacić się, sięgnęli po zupełnie nowe środki: uczyli się od wszystkich i wszystkiego, co tylko mogło zagwarantować im utrzymanie wysokiej i kierującej pozycji. W ten sposób przyswoili sobie m. in. także wiele elementów kultury i ideologii mieszczańskiej. Kiedy u schyłku XVI wieku sytuacja tej nowej parweńskiej arystokracji skonsolidowała się, dzięki niej i jej działalności renesans na Węgrzech osiągnął szczyty rozwoju. Nie jest też przypadkiem, iż największy poeta węgierskiego renesansu – Bálint Balassi – wywodzi się właśnie z tego stanu. Oczywiście renesansowe i humanistyczne idee, a także idee reformacji w owym czasie przeniknęły już całe społeczeństwo, wiodącą rolę odgrywała jednak arystokracja. Schyłek renesansu na Węgrzech także wiąże się z tą właśnie arystokracją, dla której potrzeb w pierwszej połowie XVII wieku bardziej odpowiednia wydawała się już kultura barokowa, związana z ideami kontrreformacji szerzonymi przez jezuitów.

***

W Polsce sytuacja społeczno-gospodarcza kształtowała się podobnie jak na Węgrzech. Wskutek zahamowania rozwoju miast, tu też nie wykształciło się silne mieszczaństwo, a ustabilizował się – na długie jeszcze lata – system feudalny. Główną rolę w kształtowaniu procesów politycznych, a także kulturalnych odegrała w Polsce średnia szlachta, popierająca centralistyczne dążenia władzy królewskiej. Wiek XVI upłynął na rywalizacji szlachty z magnaterią, był to wiek tzw. ruchu egzekucyjnego szlachty, mającego na celu odebranie magnaterii „królewszczyzn”, czyli dóbr nadanych przez króla, ruch ten jednak tylko częściowo odniósł oczekiwane skutki. Tak więc polscy artyści, pisarze, poeci okresu renesansu to przede wszystkim ludzie wywodzący się z warstwy szlacheckiej. Utalentowani twórcy pochodzenia mieszczańskiego mieli szanse nauki i zaistnienia w świecie literatury i sztuki, gdy natrafili na hojnego mecenasa, finansującego ich naukę i działalność literacką (np. Klemens Janicki czy Łukasz Górnicki). Na przełomie XVI i XVII wieku natomiast zaczęła kształtować się nowa warstwa społeczna zarabiająca na chleb pracą swojego

umysłu, która dała początek inteligencji w Polsce – warstwa klechów, czyli nauczycieli szkół parafialnych. Byli to najczęściej synowie mieszczańscy (okolic krakowskich), których drogi po ukończeniu Uniwersytetu Krakowskiego prowadziły do wiejskich szkółek parafialnych, i dla których szczytem kariery mogło być w najlepszym wypadku przejęcie parafii po śmierci proboszcza. Niektórzy z nich porzucali zawód nauczyciela i prowadzili życie wędrownych śpiewaków. W historii literatury polskiej interesujące jest, że ci właśnie klesi mieszczańskiego, plebejskiego pochodzenia zapoczątkowali szczególny gatunek literatury – literaturę rybałtowską (sowizdrzańską), która uplasowała się na biegunie przeciwnym do oficjalnej literatury szlacheckiej, pokazując ją i wartości przez nią reprezentowane jak gdyby „na opak”, w krzywym zwierciadle.¹ Literatura sowizdrzańska nie miała długiego żywota, w dwudziestych latach XVII wieku wiele utworów sowizdrzańskich dostało się na indeks ksiąg zakazanych lub zaginęło w zawieruchach częstych w tym wieku wojen, mimo to odegrała jednak swoją rolę dziejową i nie pozostała bez śladu – jej tradycje kontynuuje współczesna groteska polska.

***

Mówiąc o podłożu społecznym kultury renesansowej nie można nie wspomnieć o tak ważnej dla rozwoju tej kultury działalności mecenasów, bez których z pewnością znacznie mniejsza liczba młodych ludzi miałaby możliwość czerpania wiedzy w słynnych humanistycznych wszechnicach i zetknięcia się z humanizmem, a kultura nasza i literatura z pewnością byłyby uboższe o wielu wybitnych twórców. Na Węgrzech w pierwszym okresie renesansu ośrodkiem kultury renesansowej był dwór królewski Macieja Korwina, a sam Maciej stał się głównym mecenasem sztuki. Przyjmujący chętnie nową sztukę król pozostawał pod dużym wpływem osobowości swojego wychowawcy, Jánosa Vitéza, pierwszego humanisty na Węgrzech, który jako biskup waradyński, a później arcybiskup esztergomski, wykształcił wokół siebie typowy dwór renesansowy. Ten pierwszy węgierski bibliofil zebrał niezmiernie bogatą bibliotekę, którą później (po upadku spisku przeciw Maciejowi, na którego czele stał wraz ze swoim siostrzeńcem, Janusem Pannoniusem) król włączył do swojej Bibliotheci Corviny. Począwszy od Jánosa Vitéza naturalne stało się popieranie przez możnych mecenasów (początkowo byli to głównie biskupi, później także świeccy magnaci, jak rodzina Perényich, Thurzonów czy Báthorich) utalentowanych, a nie posiadających odpowiednich środków młodych ludzi. Tak na przykład János Vitéz wysłał m. in. swojego młodego siostrzeńca na nauki do Włoch, w czym w dodatku pomógł mu przebywający na jego dworze Polak – Mikołaj Lasocki. Po śmierci Macieja Korwina dwór królewski stracił nie tylko swoje znaczenie politycz-

---

¹ Stanisław Grzeszczuk, *Błazeńskie zwierciadło, rzecz o humorystyce sowizdrzańskiej XVI i XVII wieku*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców UNIVERSITAS, 1994.

ne, lecz również istotną rolę w kształtowaniu kultury. Funkcję tę przejęli wysocy dostojnicy Kościoła, m. in. Péter Váradi, Miklós Báthori, Tamás Bakócz, György Szatmári i inni.

W Polsce dwory królewskie (Zygmunta Starego, Zygmunta Augusta, Stefana Batorego) otwarte były dla kultury, sztuki i literatury, a królowie chętnie wspomagali artystów i literatów, którzy odpłacali im się wierszami pochwalnymi. Obok nich największym mecenasem odrodzenia był z pewnością kanclerz Jan Zamoyski, ale polska kultura znalazła sobie także wielu innych mecenasów: Zbigniew Oleśnicki wyposażył Uniwersytet Krakowski, biskup Piotr Tomicki ofiarował swój księgozbiór bibliotece uniwersyteckiej, również hojni byli: Jan Lubrański, Jan Latański czy Samuel Maciejowski. Poza instytucjami wspieranymi przez bogatych arystokratów, także wielu młodych ludzi zawdzięczało im karierę: Jan Dantyszek osiągnął karierę dzięki poparciu Piotra Tomickiego, Łukasz Górnicki zawdzięczał wiele Stanisławowi Kleryce, Andrzej Krzycki i Piotr Kmity wspierali Klemensa Janickiego, którego twórczość poetycka uzyskała sobie międzynarodowe uznanie, itd.

Z mecenatem wiązą się dedykacje dzieł, w których autor wyrażał swoją wdzięczność, wychwalał swojego mecenas, jego hojność, humanizm. Dedykacje obustronnie manifestowały dzieło: z jednej strony pojawiał się jego twórca, z drugiej zaś mecenas, który umożliwił twórcy działalność, i którego imię w ten sposób także stawało się nieśmiertelne. W instytucji mecenatu, obok pozytywnych stron, kryły się jednak możliwości konfliktu: mecenas oczekiwał bezwzględnych pochwał, panegiryków, pisarz natomiast często w coraz silniejszym poczuciu dumy twórczej odmawiał takich świadczeń. Jan Kochanowski na przykład właśnie z takich powodów, w poczuciu swojej niezależności twórczej opuścił po wielu latach dwór królewski.

***

Epoka renesansu w Polsce i na Węgrzech rozwijała się w podobnych w zasadzie warunkach społeczno-politycznych i kształtowana była przez te same siły społeczne, przede wszystkim przez stan obywatelski, czyli szlachtę, chociaż na Węgrzech należy podkreślić niezwykle ważną rolę, jaką spełnili w tworzeniu piśmiennictwa, szczególnie węgierskojęzycznego, wywodzący się głównie z warstwy mieszczańskiej pisarze protestancy.

Państwo polskie i węgierskie od początków swego istnienia, przez wiele wieków sąsiadowały ze sobą, obydwa państwa wielokroć łączyła wspólna polityka dynastyczna, wspólne interesy w walce z tymi samymi nieprzyjaciółmi, zagrażającymi obydwu krajom. Z tym wiąże się fakt, iż częste kontakty między obu krajami były nieuniknione i pozostawiły one widoczne ślady w kulturze obu narodów. Z częstych kontaktów pomiędzy Polakami i Węgrami, a także z podobnej sytuacji społeczno-politycznej panującej w obu krajach wynikają pewne podobieństwa w rozwoju i kształtowaniu się ich kultury. Podobieństwa te i zbieżności, wynikające z obopólnych kontaktów sąsiadujących ze sobą narodów widoczne są wyraźnie także w

kształtowaniu się zjawisk literackich renesansu w obydwu krajach. Obok wyraźnych paralel w procesie rozwoju literackiego w omawianym okresie zauważalne są także pewne rozbieżności i różnice, będące rezultatem funkcjonowania specyficznych dla każdego z krajów mechanizmów wewnętrznych, w wyniku których zrodziła się tradycja literacka, czy też takie jej elementy, na które procesy zewnętrzne nie miały wpływu.

István D. Molnár w swoim przewodniku po literaturze polskiej² stwierdza, że epoki literackie w Polsce i na Węgrzech kształtują się mniej więcej równolegle, jednak Węgry włączają się w nurt następujących po sobie prądów z pewnym opóźnieniem w stosunku do Polski. W przypadku Polski z kolei należy stwierdzić pewne opóźnienie w stosunku do krajów Europy Zachodniej. Mówiąc o epoce renesansu natomiast trzeba powiedzieć, że w Polsce i na Węgrzech w tym samym czasie, równolegle pojawiają się pierwsze symptomy renesansu i humanizmu (choć na Węgrzech wczesny okres renesansu cechuje znacznie większa dynamika rozwoju, niż w Polsce), w obydwu krajach jednak później niż w pozostałych państwach Europy Zachodniej. Początek i koniec epoki przypada tu na mniej więcej te same lata, a także podobna jest w zasadzie periodyzacja wewnętrzna epoki – różnica w czasie, jaką można tu wykazać wynosi najwyżej od dziesięciu do trzydziestu lat. Z synchroniznością tą wiążą się analogie w rozwoju i kształcie niektórych elementów procesu historycznoliterackiego. Ogólnie mówiąc, w obydwu krajach przyjmują się podobne prądy umysłowe i literackie, podobnie kształtują się pokolenia literackie, ośrodki pisarskie, podobny jest wybór gatunków literackich, podobny też rozwój przechodzi język jako narzędzie twórczości – pisarze polscy i węgierscy coraz powszechniej sięgają po język narodowy.

Każdy naukowiec, bez względu na przedmiot swoich badań, dokonuje w swojej pracy selekcji, kategoryzacji, podziałów. Podobnie robią to badacze dziejów literatury, próbując dzielić historię literatury na epoki, okresy, próbując zamykać je w pewne orientacyjne ramy czasowe. Periodyzacja okresów literackich, a także stawianie cenzur wewnętrznych, nie zakłada rzecz jasna jednolitego początku czy końca epoki. Zakłada się, że epoki zmieniały się stopniowo, z wolna porzucając dotychczasowe idee i przyjmując nowe. W Polsce na przykład druga połowa XV wieku to okres, kiedy powstają główne dzieła literatury średniowiecznej, ale w tym samym czasie Jan Długosz sięga już po źródła humanistyczne, a jego *Roczniki* wykazują cechy nowego stylu humanistycznego. W pierwszej połowie XVI wieku w Krakowie w klasztorze dominikanów spisuje się *Rozmyślania dominikańskie*, typowy wytwór średniowiecznej literatury apokryficznej, a zarazem na dworze Zygmunta Starego działają włoscy humaniści i renesansowi artyści. Periodyzacja epok oparta jest na ogół na faktach historycznoliterackich, przypisanych często sytuacji społeczno-poli-

---

² D. Molnár István, *Lengyel irodalmi kalauz. A kezdetektől 1989-ig*. Debrecen: Széphalom Könyvműhely, 1997.

tycznej. Oczywiście taki związek nie zawsze zachodzi. *Satyr* czy *Zgoda* Jana Kochanowskiego z pewnością wypływa z ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej, ale trudno to powiedzieć o *Pieśniach* czy *Trenach* poety z Czarnolasu.

Podobnie w literaturze węgierskiej, źródłem pieśni historycznych wędrownych pieśniarzy (jednym z nich był słynny Sebestyén Tinódi), poezji kresowej zamków przygranicznych, w których toczą się walki z zagrażającymi Węgrom i całej chrześcijańskiej Europie Turkami, jest sytuacja polityczna Węgier, ale poezja Janusa Pannoniusa czy fabuły (bajki) Gáspára Heltaiego, czy też liryka miłosna Balassiego na pewno wynikają z szerszego kontekstu ideowego i ducha epoki.

***

Epokę renesansu w obydwu krajach zwykło dzielić się na cztery okresy. W Polsce za pierwszy okres (prerenesans) przyjmuje się drugą połowę XV wieku i trwa on do drugiego dziesięciolecia XVI wieku. Zakłada się, że idee humanistyczne trafiły do Polski wraz z przybyciem Filipa Buonarottiego – Kallimacha (1469/1470). Tę wczesną fazę renesansu zamyka debiut Jana Dantyska w 1510 i Andrzeja Krzyckiego w 1512 roku. W tym czasie polska kultura humanistyczna stawia dopiero pierwsze kroki (np. w największym dziejopisarskim dziele polskiego średniowiecza, którym są *Roczniki* Jana Długosza), a reprezentowana jest przede wszystkim przez pisarzy obcego pochodzenia – Kallimacha i Celtisa – oraz nielicznych Polaków, którzy się z nimi związali. Za pierwszego polskiego humanistę uchodzi Grzegorz z Sanoka, którego humanistyczny dwór opisał w *Vita et mores Gregorii Sanocii* (*Życie i obyczaje Grzegorza z Sanoka*) Kallimach.

Na Węgrzech pierwszy okres renesansu przypada mniej więcej na te same lata, ok. 1450 – ok. 1530, ale już w tej początkowej fazie renesans węgierski, inspirowany przez dwór Macieja Korwina osiąga szczyty. Obok piśmiennictwa jeszcze późnośredniowiecznego pojawiają się na wielkwaradyńskim dworze Jánoša Vitéza pierwsze jaskółki renesansu. Tu też przebywał jakiś czas uznany za pierwszego polskiego humanistę Grzegorz z Sanoka, przenosząc do Polski zdobyte na Węgrzech doświadczenia. W drugiej połowie XV wieku wykształca się na dworze Macieja Korwina zdecydowane centrum kultury renesanowej – zainicjowanej wcześniej przez Jánoša Vitéza – czemu sprzyja włoska małżonka króla, Beatrix, która sprowadza ze swojej ojczyzny do Budy artystów i humanistów. Tak więc, podobnie jak w Polsce, w pierwszej fazie rozwoju renesansu na Węgrzech twórcami kultury i piśmiennictwa w nowym duchu są przybysze z obcych krajów: z dworem Macieja związany jest m.in. spisujący kronikę Węgrów Bonfini, przebywa w Budzie także Kallimach i Celtis, który i tu, podobnie jak w Krakowie i w Wiedniu, stworzył pierwsze towarzystwo literackie (*Sodalitas Litteraria Danubiana*, w Krakowie *Sodalitas Litteraria Vistulana*). Na Węgrzech już te pierwsze dziesięciolecia epoki wydają wybitnego poetę, znanego i uznanego także w innych krajach europejskich – Janusa Pannoniu-

sa, pierwszego wielkiego poetę w literaturze węgierskiej. Mimo że pisał jeszcze po łacinie, odegrał wielką rolę w stworzeniu prawdziwej poezji węgierskiej.

***

Drugi okres literatury renesansowej w Polsce to okres twórczej działalności szeregu polskich poetów nowołacińskich, takich jak: Jan Dantyszek, Andrzej Krzycki, Paweł z Krosna, Jan z Wislicy, Mikołaj Hussowczyk i najbardziej dojrzały z nich – Klemens Janicki. Obok twórczości tych poetów pojawia się także literatura w języku polskim, odzwierciedlająca niepokój czasów poprzedzających pełny rozkwit reformacji. Jej przedstawiciele to pisarze mieszczańskiego pochodzenia, Biernat z Lublina, Jan z Koszyczek czy nieznany autor przekładu Sowizdrzała. Okres ten pokrywa się z panowaniem Zygmunta Starego (1506–1548), na którego dwór, podobnie jak w przypadku Macieja Korwina, wraz z drugą żoną, Boną, przybyli włoscy humaniści i artyści. Jest to okres rozkwitu budownictwa renesansowego (zamek na Wawelu), a także spokoju wewnętrznego, „spokoju przed burzą”, którą przyniosły gwałtowne ruchy reformacyjne. Jest to także okres prężnego rozwoju działalności drukarskiej. Zamyka go rok 1543, w którym to miało miejsce wiele wydarzeń ważnych dla nauki, kultury i literatury. W tym roku umiera Mikołaj Kopernik i zostaje wydane jego poruszające od podstaw dotychczasowe poglądy na świat dzieło *De revolutionibus orbium coelestium*, umiera także pierwszy wielki poeta humanistyczny, nagrodzony w Rzymie wieńcem laurowym, Klemens Janicki. W tym też roku występuje z pierwszą swoją mową (*De poena homicidii*) wybitny pisarz-publicysta tych lat, Andrzej Frycz Modrzewski oraz wydany zostaje pierwszy utwór Mikoła Reja (*Krótką rozprawa między Panem, Wójtem i Plebanem*), pisarza programowo piszącego już w języku polskim, pragnącego udowodnić wszystkim sceptykom, iż język polski jest tak samo zdolny do wyrażania myśli i uczuć, jak łacina; sam pisarz tak o tym pisał w jednym ze swoich wierszy:

... niechaj narodowie wżdy postronni znają,
Iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają!³

***

Drugi okres renesansu węgierskiego to lata od ok. 1530 do ok. 1570. Literatura tworzona jest początkowo w duchu chrześcijańskiego humanizmu, pojawiają się pisane po łacinie, a także już po węgiersku, prace historyczne, poematy przypominające ważne wydarzenia historyczne (István Brodarics, Miklós Oláh, Antal Veran-

---

³ Mikołaj Rej, *Wybór pism*. Wyboru dokonał i opracował Jan Ślaski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975: 202.

csics, György Szerémi), pierwsze – tworzone w duchu erazmiańskim – tłumaczenia Biblii (Benedek Komjáti, Gábor Pesti, János Sylvester). Jest to okres świadomej pracy nad językiem narodowym (pisane są pierwsze gramatyki i ortografie), kiedy język narodowy stopniowo zdobywa w literaturze przewagę. W tym czasie również dociera na Węgry reformacja, której wpływ na piśmiennictwo węgierskie okazał się niezwykle istotny: rozwija się proza religijna (Mátyás Bíró Dévai, Ferenc Dávid), powstają kolejne tłumaczenia Biblii (w duchu reformacji – Biblia Károlyego), wierszowane kroniki (István Székely), pieśni protestanckie, protestanckie kancjonały, rozwija się liryka i proza protestancka (Péter Bornemisza, Gáspár Heltai). Obok tych form piśmiennictwa i literatury, wykształca się szczególnie gatunek w literaturze węgierskiej: pieśń historyczno-dokumentalna, poezja tzw. deaków – wędrownych pieśniarzy (Tinódi Sebestyén).

***

Trzeci okres renesansu w Polsce – między 1543 a 1584 rokiem – to okres jego szczytowego rozwoju w Rzeczypospolitej, gdzie w pełni „kwitnie” złota wolność szlachecka. W tym czasie rozwija się ruch egzekucyjny, tak jak i na Węgrzech konsoliduje się feudalizm. W latach tych zamyka się niemal cała twórczość najważniejszych i najwybitniejszych polskich autorów renesansowych: Mikołaja Reja, Jana Kochanowskiego, Andrzeja Frycza Modrzewskiego i Mikołaja Sępa Szarzyńskiego. Literatura kroczy dwujęzycznym torem – obok utworów łacińskich coraz znaczącej część twórczości literackiej powstaje w języku polskim. Kształtuje się model polskiego wiersza. Jest to również okres walki o język: pojawiają się liczne tłumaczenia Biblii (katolickie i ariańskie), pierwsze gramatyki i ortografie.

Na Węgrzech szczytowy okres renesansu, trwa od ok. 1570 do ok. 1600 roku. W tym czasie i w kraju naddunajskim został ostatecznie ugruntowany system feudalny. Renesansowa kultura dworska osiąga swój największy rozwój, powstają najlepsze dzieła humanistycznej historiografii, rozwija się liryka religijna i miłosna, a także gatunki epickie. Na ten okres przypada twórczość największego poety węgierskiego renesansu, Bálinta Balassiego. Pod wpływem jego wierszy utrwała się w literaturze węgierskiej tzw. strofa Balassiego. Literatura na Węgrzech, podobnie jak w Polsce, zachowuje swój dwujęzyczny charakter. Po łacinie tworzy się głównie teksty teologiczne. Pojawia się także literatura popularna. W tych latach powstają najbardziej wartościowe utwory węgierskiej literatury renesansowej, a węgierskojęzyczna literatura piękna od razu wznosi się na wyżyny artystyczne.

***

Mówiąc o schyłku renesansu w Polsce, trudno jest wskazać jakąkolwiek konkretną datę historyczną. Trudno wyznaczyć ostrą granicę pomiędzy renesansem i następującym po nim barokiem, gdyż wyłonił się on stopniowo z kultury renesanso-

wej. Chcąc jednak wskazać koniec epoki, można stwierdzić, że ze śmiercią Jana Kochanowskiego, która nastąpiła w 1584 roku, w dziejach polskiej literatury renesansowej widoczna jest pewna stagnacja, nowe zjawiska literackie się już nie pojawiły, a tylko utrwały się dotychczasowe osiągnięcia. Widoczne jest to wyraźnie w twórczości Szymona Szymonowica, tak więc datę śmierci tego poety (1629) zwykło się przyjmować za symboliczną datę końca epoki.

Późny renesans na Węgrzech trwa w literaturze węgierskiej do ok. 1640. W tych latach powstaje manierystyczna twórczość Jánosa Rimayego, rozwija się łacińskojęzyczna literatura publicystyczna poruszająca problematykę dobrego urzędnika państwa. Pojawia się pierwszy słownik łacińsko-węgierski i węgiersko-łaciński, a także nowa gramatyka, *Nova grammatica ungarica* (Hanau, 1610), których autorem jest Albert Molnár Szenci, protestancka literatura religijna, a także dzieła historiograficzne i pierwszy opis podróży, napisany w języku węgierskim (Szepsi Csombor Márton, *Europica varietas*. Koszyce, 1620). W tym późnorenesansowym okresie pojawia się na Węgrzech stoicyzm (polscy humaniści znacznie wcześniej przyswoili sobie myśli filozofów stoickich), a styl renesansowy przeradza się w manierystyczny, który stopniowo przechodzi w barok.

***

Kończąc myśli dotyczące podłoża społecznego renesansu oraz możliwości periodyzacyjnych epoki w Polsce i na Węgrzech, można stwierdzić, iż idee humanistyczne i renesansowe szerzą się i trwają w obydwu państwach mniej więcej w tym samym czasie, z pewnym (10–20-letnim) opóźnieniem Węgier w stosunku do Polski. Zauważalne są jednak pewne rozbieżności, a mianowicie początki renesansu pojawiają się nieco wcześniej na Węgrzech, niż w Polsce i są one od razu intensywniejsze. Pelen pompy renesansowej dwór królewski, z którego kultura humanistyczna promieniowała na cały kraj, wykształcił się już za panowania Macieja Korwina (1458–1490). Już ten wczesny okres epoki wydał od razu wielkiego poetę, Janusa Pannoniusa (1434–1472). Schyłek epoki na Węgrzech jest z kolei jak gdyby nieco późniejszy, niż w Polsce. Takie przejawy działalności literackiej, jakie miały miejsce w okresie późnego renesansu na Węgrzech, w Polsce zalicza się już raczej do kolejnej epoki baroku.